

Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Nacių okupacijos pakomisė

III. Nacių okupacija: holokaustas ir kiti nacių nusikaltimai 1941 – 1944 m.

III.2 Žydų persekiojimas

III.2.2 Organizuotas Lietuvos žydų naikinimas

III.2.2.1 Žydų naikinimas 1941 m. vasarą ir rudenį

Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 metų vasarą ir rudenį

Komisijos patvirtintos išvados

2005m. balandžio 20 d.

(suredaguota S. Sužiedėlio 2005m. gegužės 6 d.)

Komisija susipažino su Christopho Dieckmanno ir Sauliaus Sužiedėlio tyrimu ir jo vertinimais, pateiktais prof.Liudo Truskos (Lietuva) ir Dr. Barbaros Mihok (Vokietija) recenzijose. 1941m. rugpjūčio vidurys – spalio pabaiga yra kruviniausias laikotarpis Naujoje Lietuvos istorijoje. Komisija, remdamasi atliktu tyrimu, patvirtino šias bendrąsias išvadas dėl 1941m. birželio – gruodžio laikotarpio:

1. Sąlygos ir fonas. Būtina Holokaustui Lietuvoje įvykti sąlyga buvo nacių pasiruošimas visa naikinančiam karui prieš Sovietų Sąjungą 1941 m. pavasarį ir po to sekusi Lietuvos okupacija. Vietinių gyventojų bendradarbiavimas žymiai padėjo žydų persekiojimui, suvarymui į getus ir masinėms žudynėms. Antisemitizmas Lietuvoje sustiprėjo antroje 4 deš. pusėje, ypatingai trumpo Sovietų valdymo metu 1940 – 1941 m., kaip nurodoma Komisijos parengtuose Vyganto Vareikio ir Liudo Truskos tyrimuose.

2. Holokausto etapai: žydų Lietuvoje naikinimo procesą sudaro trys aiškiai išskiriami etapai, du iš kurių - nagrinėjami tyrime:

a) Pogromai ir pradinės plataus masto žudynės iki 1941m. rugpjūčio pirmiausiai buvo nukreiptos prieš žydus. Žudynes bandyta pateisinti antisemitine propaganda, prilyginančia žydus bolševizmui, kuriai plisti radosi vešli terpė. Tikrovėje aukos buvo pagrinde geros fizinės būklės darbingo amžiaus žydai vidutiniškai nuo 15 iki 60 metų (apie ne žydų kilmės šio laikotarpio aukas žr. Dr. R. Zizo tyrimą)

b) Žudynių operacijos, apėmusios ištisas bendruomenes, nuo 1941 m. rugpjūčio pradžios iki 1941 m. gruodžio, kurių pasekoje didžioji dauguma Lietuvos žydų buvo išnaikinti; daugiau nei 40 000 žydų – vyrų, moterų, vaikų – atliko priverstinius darbus ypatingai sunkiomis gyvenimo sąlygomis kelėtoje išlikusių getų ir darbo lageriuose.

c) Periodinės žydų atrankos ir žudynės palyginti siauru mastu taip vadinamu "ramesniuoju laikotarpiu" 1942 – 1943 m. Vėliau, 1943 – 1944 m., getai ir darbo lageriai buvo sunaikinti. Daug žydų buvo nužudyta, o kiti deportuoti į Latviją, Estiją, Lenkiją ir Vokietiją. Manoma, kad tik 9 000 Lietuvos žydų išliko po karo.

3. Ankstyvieji išpuoliai: pogromai ir organizuotas šaudymas iki 1941 rugpjūčio. Pirmosios žydų žudynės vyko neįstatymiškumo ir karo sukulto chaoso, antisovietinio

sukilimo, Raudonosios armijos traukimosi ir greito Vokietijos kariuomenės puolimo kontekste. Lietuviški, žydiški ir vokiški šaltiniai patvirtina, kad žymaus antižydiško smurto būta prieš vokiečių atėjimą, nors dažnai neįmanoma pakankamai detaliai nustatyti išpuolių vietos ir laiko. Nenustatytas žydų skaičius nukentėjo nuo savavališkų suėmimų, buvo prievartaujami ir žudomi jų gyvenamosiose vietose, o taip pat bandydami pabėgti nuo nacių puolimo. Pagal Komisijos ištirtus raportus ir dokumentus, dauguma žydų buvo nužudyti netrukus po to, kai į Lietuvą įžengė vokiečių kariuomenė ir nacių saugumo policija.

Didžiausias pirmosios karo savaitės žudynes sudarė pogromai ir sistemiškai organizuoti šaudymai, būtent: a) pirmosios žudynės pasienio zonoje, t.y. Gargžduose, Kretingoje, Palangoje, Skuode (Ypatingasis būrys (Sonderkommando) 1a), Tauragėje, Jurbarkae, Marijampolėje ir kituose mažuose kaimuose, vykdytos vokiečių saugumo policijos, padedamų vietinių gyventojų ir pagalbinių policijos dalinių; b) 1941 m. birželio 25-26 d. pogromai Vilijampolėje (Slobodkoje) ir 1941 m. birželio 27 d. žudynės Lietūkio garaže, pagrinde vykdytos nereguliariosios kariuomenės kareivių, paragintų vokiečių saugumo policijos; c) išpuoliai prieš žydus Vilniuje, inspiruoti Ypatingojo būrio (Sonderkommando) 7a ir Operatyvinio būrio (Einsatzkommando (EK)) 9, tarp kurių būta žmonių pagrobimų ir žudymų, nors ir mažesniu nei aukščiau minėtų žiaurumų mastu; d) išpuoliai Žemaitijoje, Operatyvinio būrio 2 veikimo zonoje (ir kur prieinama mažai vienašališkų dokumentų), bet šaltiniai patvirtina, kad Operatyvinio būrio 2 nariai ir vietiniai lietuvių partizanai užpuolė ir nužudė bent kelis šimtus žydų Šiauliuose.

Po lietuvių pagalbinės policijos suformavimo Žydų žudynes vykdė militarizuoti policijos daliniai, vadovaujami vokiečių saugumo policijos, būtent - Operatyvinio būrio 3 ir formaliai atsakingi Kauno komendantui. Kaip rodo raportai, daugumoje žydų kilmės vyrų žudynės, vykusios Kauno 7-ajame forte 1941 m. liepos 4-6 dienomis, buvo didžiausios šio laikotarpio skerdynės. Dokumentai nurodo ir kitas žudynes, vykusias 1941 m. liepos – rugpjūčio vidurio laikotarpiu. Nepaisant to, iki 1941 m. rugpjūčio pradžios, didžioji dauguma Lietuvos žydų bendruomenės buvo dar gyva.

4. Masinio naikinimo kampanija 1941 m. vasarą ir rudenį. Nuo 1941 m. rugpjūčio pradžios prasidėjusi ir staigiai eskaluota masinio sulaikymo ir sušaudymo politika iš esmės sunaikino žydų bendruomenes Lietuvoje. Judaizmo ir bolševizmo asocijavimo, buvusio žudynių pretekstu ankstesniu periodu, praktiniais tikslais buvo atsisakyta. Žydai buvo žudomi vien todėl, kad buvo žydai. Aukų izoliavimas, koncentravimas ir ekspropriacija buvo koordinuoto vokiečių ir lietuvių civilinių ir policijos administracijų bendradarbiavimo rezultatas. Žudynėms vadovavo okupuotos Lietuvos policijos (*SS und Polizeiführer Litauen*) vadas ir jas vykdė visų pirma Vokietijos saugumo policijos Operatyviniai batalionai 2 ir 3 bei SD, plačiai padedami Lietuvos policijos departamento štabo Kaune, vietinių policijos nuovadų, vokiečių ir lietuvių policijos batalionų narių ir vietinių savanorių.

5. Aukų skaičius. Tikslų holokausto Lietuvoje aukų skaičių sunku nustatyti. Bendru Komisijos nutarimu, aukų skaičius buvo nuo 200 000 iki 206 000:

- Maždaug 190 000 Lietuvos žydų;
- Nuo 8 000 iki 10 000 žydų pabėgėlių iš Lenkijos;
- Beveik 5 000 žydų iš Austrijos ir Vokietijos;
- 878 Prancūzijos žydai.

Per pirmąsias dvi vokiečių okupacijos savaites maždaug 6000 žydų buvo nužudyti

Kaune. Pridėjus ankstesnių žudynių pasienio zonoje, Šiauliuose ir kitur aukų skaičių, tiksliausia būtų manyti, kad nužudytųjų, daugiausia žydų kilmės vyrų, skaičius buvo nuo 8 000 iki 10 000.

Iki 1941 m. rugpjūčio, t.y. iki prasidėjo ištisų bendruomenių naikinimas, tiksliausia būtų manyti, kad nužudytųjų žydų skaičius buvo 15 000 vyrų ir 1 000 moterų. Neįmanoma nustatyti tikslaus skaičiaus dėl šaltinių stokos kai kuriuose Lietuvos regionuose. Manoma, kad daugiau nei 40 000 žydų buvo, nors ir laikinai, dar gyvi 1941 m. gruodį getuose ir darbo lageriuose. Mūsų paskaičiavimais, žydų aukų skaičius nuo 1941 m. rugpjūčio iki tų pačių metų gruodžio buvo nuo 130 000 iki 140 000.

Prieš pat panaikinant Vilniaus getą, 1943 m. rugsėjį, pagal vokiečių civilinės administracijos paskaičiavimus, bendras nuo 1941 m. birželio iki 1943 m. rugpjūčio nužudytų žydų skaičius buvo 156 000.

6. Atsakingos organizacijos. Eilė organizacijų ir institucijų dalyvavo žydų tapatybės nustatyme, turto konfiskavime, žydų surinkime ir galiausiai jų sunaikinime. Svarbiausios vokiečių organizacijos buvo šios:

- a) vokiečių saugumo policija ir SD;
- b) *Vermachtas*, daugiausia 207, 281, 285 ir 403 saugumo divizijos, bei *Feldkommendaturen*;
- c) vokiečių policijos batalionai, pirmiausia 11, o taip pat 2,9,65,105 ir 131, kurie veikė Lietuvos teritorijoje ir dalyvavo žydų sulaikyme ir žudynėse;
- d) naikinimo procese dalyvavo ir vokiečių civilinė administracija (*Ziwilverwaltung*), įskaitant politinius ir ekonominius departamentus, o taip pat ir Darbo departamentą (*Arbeitsamt*).

Vokiečių organizacijos, kontroliavusios genocido spartą ir mastą, žydų persekiojime ir naikinime bendradarbiavo su ir panaudojo daug Lietuvos sukarintų, policijos ir administracijos organizacijų:

- a) nereguliarių pajėgų, susikūrusių spontaniškai ar greitai organizuotų karo pradžioje elementai;
- b) TDA (Tautinio Darbo Apsauga) daliniai, vėliau pervadinti į Savigynos batalionus, daliniai, literatūroje dažnai žinomi kaip *Schutzmannschaften*, atlikę svarų vaidmenį Holokauste, dalyvaudami žydų žudynėse ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse, ypačiai Baltarusijoje ir Ukrainoje.
- c) Kauno policijos departamentas ir daug vietinių policininkų visoje Lietuvoje;
- d) Lietuvos saugumo policijos agentai ir pareigūnai;
- e) daug Lietuvos civilinės administracijos padalinių.

Kai kurie aukščiau išvardytų organizacinių kategorijų daliniai masinėse egzekucijose atliko neproporcingai svarbų vaidmenį: Klimaičio gauja pirmosiomis karo dienomis, Skrajojantis būrys (Rollkommando) Kaune ir Ypatingasis būrys Vilniuje. Tuo pačiu metu žymiai daugiau lietuvių pagalbininkų dalyvavo pavieniuose veiksmuose ir atliko antraeilį vaidmenį – jie saugojo sulaikytuosius, kontroliavo žudynių operacijų zoną ir gaudė besislapstančius žydus.

Nors spręsti apie gyventojų požiūrį ir nusistatymą dėl žydų žudynių sunku, tai buvo svarbus faktorius genocido vyksme. Komisija skatina tolesnius tyrimus apie to meto gyventojų požiūrį į Holokaustą.

Aukščiausia Lietuvos civilinė valdžia, Lietuvos laikinoji vyriausybė, ir jos padalinys - Vilniaus piliečių komitetas - Lietuvos žydų naikinimo procese atliko prieštarinę, tiesą, netiesioginį, vaidmenį. Laikinosios Vyriausybės dviprasmiška pozicija kilo iš paradoksalios politinės painiavos, kurioje ji buvo atsidūrusi: šis režimas, kaip toks,

pasiskelbė aukščiausia valdžia, bet niekuomet realios valdžios neturėjo. Kita vertus, Laikinosios vyriausybės ir Lietuvių Aktyvistų Fronto antisemitinės pažiūros yra gerai dokumentuotos. Išsamiausias Laikinosios vyriausybės antisemitinis pasisakymas buvo 1941 metų rugpjūčio 1 d. Žydų padėties nuostatų projektas. Tačiau kabinetas, nors ir patvirtino potvarkius dėl žydų izoliavimo ir turto konfiskavimo, vengė pritarti organizuotoms žudynėms. Laikinoji vyriausybė, tvirtinusi kalbanti tautos vardu ir ne kartą atkakliai tvirtino turinti moralinę autoritetą, viešai neatsiribojo nuo Lietuvos piliečių žydų žudynių.

Komisijos pirmininkas

Emanuelis Zingeris

Vykdantysis direktorius

Ronaldas Račinskas